

Латишева О.В.

УДК 94 (477) "192/193":369.03

ВИСВІТЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ В ЛІТЕРАТУРІ 20-Х РР.

Одразу зазначу, що термін «література» означає науково-теоретичні, методично-інструктивні, пропагандистсько-публіцистичні книги, брошури, аналітичні огляди, збірники статей, статті, а не художню літературу. Вони, якщо використовувати сучасну термінологію, представляють історіографічні джерела, а з точки зору наратології – тексти, епоху, концепції, авторські інтерпретації.

Дотримуючись проблемно-хронологічного та структурно-системного методів історичного пізнання, розглянемо еволюцію теоретичної думки в галузі державного страхування, науково-методологічні пріоритети, тематичне спрямування, структуру знання про об'єкт соціально-економічної історії, спробуємо виявити рівень осягнення проблеми, здійснити традиційну класифікацію літератури за видами джерел – монографії, нариси, спогади, огляди, збірники статей. Їх формальна типологізація була здійснена упорядниками бібліографічного покажчика літератури по страхуванню, яка виходила протягом 1800–1995 рр. [1]. Переважно – це книги західних та російських авторів, які не вичерпують усієї колекції опублікованих праць, але має допоміжне значення для систематизації наукової та прикладної літератури з історії страхової справи. Вивчення каталогів Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, Російської державної бібліотеки в Москві, галузевих бібліотек при державних архівах, особливо ЦДАВО України, свідчить про наявність великої низки різних літературних джерел. Один з упорядників згаданого довідника бібліографії страхової справи є сучасним дослідником історії страхової науки та освіти в Росії дореволюційної доби [2].

Перші публікації теоретичного та прагматичного характеру про радянську систему державного страхування з'явилися у липні 1922 р., тобто у першому числі фахового видання – «Вестник государственного страхования», але це були статті. Монографічні праці почали виходити з 1923 р. До них належала доповнена і суттєво перероблена книга професора К.Г.Воблого про економічні основи страхування [3]. Вона перевидавалася не лише протягом 20-х рр., а також не втратила наукової актуальності у 1995 р. [4]. Вступ монографії К.Г.Воблого розкриває загальні поняття та історію страхування, а структуру дослідження становлять 8 розділів: теорія економії страхування, діяльність страхових товариств, страхові капітали, держава і страхування, особисте страхування, а також від вогню, транспортне, особливості перестраховування. На теоретичному рівні учений з'ясовує місце страхування в системі політичної економії, форми приватного страхування. Кожний вид страхування розпочинається з історії його становлення та розвитку, тобто К.Г.Воблого можна вважати одним з перших істориків страхової справи в Україні, хоча він розробляв основи державного і кооперативного страхування, був теоретиком і практиком, брав участь в роботі різних державних установ в УСРР.

Авторитетним знавцем дореволюційної і радянської страхової справи був С.О.Рибніков. Його книга про державну монополію страхування в СРСР, що вийшла з друку у 1923 р. [5], була однією з перших, яка обґрунтовувала необхідність існування цього інституту. Політична необхідність переплітається з економічною доцільністю в аргументації цього теоретика і прихильника державної системи страхування. Разом з В.С.Гохманом він написав словник страхових термінів, опублікований у 1925 р. [6]. Видання є винятково науковим, яке мало тоді суто прикладне значення, не втративши актуальності. Унікаючи специфічних термінів, притаманних для страхової системи, зазначу серед інших ті, які стосувалися історико-теоретичних та соціально-економічних аспектів її становлення та розвитку. Так, до словника потрапила стаття енциклопедично-аналітичного спрямування про публікації журналу «Вестник государственного страхования» за 1922–1924 рр., яка мала ознаки бібліографічного покажчика, побудованого за видами страхування [7]. Вони використали форму «історичного нарису», висвітлюючи основні періоди становлення і розвитку системи страхування, перестраховування, окремих його видів. Наприклад, історію страхування життя починають з давнього Єгипту, загалом присвятивши її висвітленню текст обсягом 0,3 друкованого аркуша, що дуже суттєво для довідкових праць. Історико-аналітичними слід визнати статті про земське страхування від вогню, від градобиття, кооперативне страхування, транспортне, про окладне страхування на селі та його види. Поєднання дореволюційної і радянської систем страхування, представлене ними, лише засвідчує колосальну підготовчу роботу цих поважних авторів. Брошура С.О.Рибнікова, яка з'явилася у 1929 р. [8], вирізнялася від його попередніх концептуальних основ наявністю елемента формаційного підходу.

Особливості розвитку кооперативного страхування в сільському господарстві висвітлювали М.Г.Матвеев [9], С.Є.Разумов [10], брошури яких виходили у 1923 р. Вони не були піонерами цієї галузі, позаяк у 1912 р. О.В.Чаянов опублікував історико-економічне дослідження про кооперативне страхування худоби [11]. Історія його становлення в Україні постає в книзі І.Личка, яку було опубліковано у 1928 р. [12] Хронологічно його дослідження торкається основних етапів формування цієї страхової галузі, але основними є 1919–1920, 1921–1927 рр., тобто доба «воєнного комунізму» та непу. Соціальна ідея та господарська основа кооперативного страхування в Україні, на його думку, виникла до революції у формі громадської взаємодопомоги, але самостійної організаційної системи вона набула у вересні 1918 р. – ще

«...до остаточної перемоги Радянської влади на Україні» [13]. Відмінність української системи кооперативного страхування від російської полягала в тому, як зазначав І. Личко, що в Україні всі галузі кооперації об'єдналися в одному страховому осередку – «Укрстрахсоюз», а в РСФРР споживча кооперація не домовилася з сільськогосподарською, відтак виникло дві установи – страхова секція «Центросоюзу» і «Всеросійський кооперативний страховий союз». Протягом 1919–1923 рр. відбувалася перманентна реорганізація кооперативної страхової справи, яка завершилася оформленням «Всеукраїнського кооперативного страхового союзу» («Коопстрах»). Він порівнює досвід роботи «Коопстраху» в Росії, а також досліджує систему перестрахування в країнах Західної Європи, співвідношення ризиків «Коопстраху» в Укрдержстрахові. Не заперечуючи обов'язкового державного страхування в сільському господарстві, І. Личко віддає перевагу кооперативному, що викликало заперечення з боку його опонентів. На сторінках періодичного друкованого органу Держстраху СРСР з'явилися статті, автори яких не лише критикували діяльність «Коопстраху» [14], а також намагалися обґрунтувати необхідність його ліквідації. Державні і кооперативні форми, як писав М. Скрипаєнко у 1925 р., організаційно представляли радянську систему страхування [15], тому деструктивні негативні статті проти «Коопстраху» були зумовлені загальнополітичними процесами, спрямованими на реконструкцію соціально-економічних відносин в сільському господарстві.

Популярністю користувалися праці С.М. Розеноєра, якому вдалося поєднати довідково-інструктивні розробки з історико-біографічними. Він упорядкував брошури агітаційно-пропагандистського характеру [16], видав довідник про особливості здійснення страхових операцій від вогню, транспортного та особистого страхування [17]. Вони мали елементи посібника, навчаючи страхових агентів навичкам страхування. У 1925 р. С.М. Розеноєр написав брошуру, яка була присвячена пам'яті першого керівника Держстраху СРСР – Д.І. Єфремова [18]. Її можна сміливо зарахувати до жанру історичних досліджень, тому що автор показав біографію голови правління, перші кроки становлення радянської системи державного страхування, особистий внесок Д.І. Єфремова. Терміни «переконаний комуніст», «революційний марксизм», «за дорученням ЦК», які зустрічаються в тексті видання, свідчили про особисте знайомство автора з його шефом, а з іншого боку про участь в пропаганді ідей державної страхової монополії. Брошура далека від теоретичних наукових узагальнень, але вона має низку цікавих історичних фактів, спостережень її автора, які мають пізнавальне значення для розуміння тієї епохи, а головне для вивчення витоків системи страхування.

Відносини союзного Держстраху, очолюваного у 1922–1925 рр. Д.І. Єфремовим, та Укрдержстраху, особливо під орудою П.К. Солодуба, були напруженими. Обидва друкувалися на сторінках періодичної преси, зустрічалися особисто в Москві, листувалися, але П.К. Солодуб залишив після себе невелику за обсягом книгу «Державне страхування в УСРР», яка вийшла у 1925 р. [19], тобто у рік смерті Д.І. Єфремова. Книга має 10 розділів, з них 8 присвячено видам страхування, хоча перший стосується історії виникнення акціонерних страхових товариств в Росії 1910–1914 рр. Кожен вид страхування супроводжує короткий історичний нарис. Він належав до партійно-радянської номенклатури, був прихильником державної страхової монополії та самодіяльної системи страхування в УСРР.

Протягом другої половини 20-х рр. виходили брошури, книги В.Г. Райхера про державне майнове страхування в СРСР [20], В. Малаховського про страхування селянського майна [21], Г.І. Андреева про техніку страхування від вогню [22], С.М. Рзеноєра про сільське обов'язкове страхування [23], В.М. Потоцького про страхову організацію в СРСР [24]. Характерною ознакою перелічених публікацій є однотипність її структури, яка побудована за усталеною в літературі 20-х рр. видовою схемою, тобто за принципом галузевого страхування. Присутня проблема державного страхування, меншою мірою кооперативна страхова система, але абсолютно не висвітлена інша сторона – об'єкт та суб'єкт страхування, тобто міське і сільське населення з його соціально-економічними формами самодіяльності.

До десятої річниці жовтневої революції, крім аналітичних фінансово-економічних звітів та оглядів про роботу Держстраху СРСР та Укрдержстраху, виходили брошури та монографії. Зокрема, В. Міндовський написав брошуру, яка стосувалася меншою мірою 1917 р., тому що була присвячена 60-літтю від початку фактичного здійснення обов'язкового страхування окремих галузей сільського господарства [25]. Він згадав основних фундаторів і теоретиків страхової справи в Росії – М.І. Семенова, Б.Б. Васеловського, І. Селантьєва, М. Федулова, які вплинули на її поширення.

Грунтовною і науково виваженою була монографія В.І. Серебровського, яка вийшла друком у 1927 р. [26]. Її вирізняв від решти праць глибокий історіографічний аналіз літератури XIX – початку XX ст., особливо німецької та англомовної, навіть дисертацій, що було винятком для тих років. Дослідник виокремив правовий аспект, тому його класифікація видів страхування мала «юридичну природу», а не формальний галузевий принцип. Він цитує праці К.Г. Воблого, висловлює власні застереження стосовно вичерпності самого поняття – «страхування», яке на його переконання, означало передусім правовідносини, що мали не одностороннє, а двостороннє спрямування. «Доводиться констатувати, – наголошує він, – що, не дивлячись на величезну економічну і юридичну літературу, присвячену з'ясуванню поняття страхування, до цього часу не вдалося досягнути формулювання такого визначення, яке, з одного боку, не було б надто вузьким і охоплювало б усі види страхування, а, з другого боку, не було б надто широким і не захоплювало б до своєї галузі посторонніх явищ» [27]. Ідея про двосторонність була для літератури 20-х рр. дуже

далекою, тому ніхто не торкався соціальних проблем страхування, тобто ставлення самого населення, економічної ефективності того чи іншого виду, готовності селянських господарств, співіснування системи єдиного сільгосподатку з обов'язковим окладним страхуванням.

Колективні роботи, тобто аналітичні огляди, нариси з історії діяльності Укрдержстраху, Держстраху СРСР, нормативно-інструктивні праці з розгорненими коментарями фахівців, хоч і не були фаховими науково-історичними дослідженнями, однак цілком належали до жанру соціально-економічної літератури. Наприклад, матеріали першого всесоюзного з'їзду страхових працівників, що відбувся 17–25 березня 1925 р., крім статистичної звітності, мали стенограми доповідей його учасників [28], відтак є одночасно своєрідним нарративом і джерелом. До такого типу літературних джерел слід віднести матеріали наради 1923 р., яка проходила у Москві, тому що були опубліковані доповіді, дискусії [29]. Виходили брошури, приурочені до 10-ї річниці жовтневої революції, які виділялися пропагандистсько-агітаційним пафосом [30], демонструючи досягнення радянської системи державного страхування.

Історія формування Держстраху СРСР протягом 1922–1927 рр. показала у підсумково-аналітичному виданні, яке опублікувало Головне правління у 1927 р. [31]. Його упорядники виокремили державне страхування серед загальної системи радянської економіки, проаналізували нормативно-правову базу становлення Держстраху, кількісну динаміку службовців центрального апарату управління та місцевих органів, висвітлили стан справ в окремих галузях страхування. Зазначено, що до створення СРСР в Україні «формально» діяла самостійна страхова одиниця, хоча правління Укрдержстраху було лише відділенням Держстраху [32].

У 1928 р. вийшли «Нариси діяльності Держстраху УСРР», які виявилися першим коротким оглядом історії розвитку радянського страхування в Україні [33]. Вступ написав С.М. Мазлах. Перший розділ книги «Основні етапи розвитку державного страхування» є хронологією основних подій і явищ, які стосуються страхової справи, а другий «Еволюція організаційних форм апарата Держстраху» висвітлює структуру відповідних установ, починаючи від Наркомату державного страхування 1918 р. і до «Положення» 18 вересня 1925 р., яке стабілізувало «радянське страхування на Україні». Дуже вичерпно викладено кадровий склад губернських, окружних контор та агентури на місцях, їх соціальний аспект. Третій розділ присвячено оперативній діяльності Укрдержстраху та його контор, а четвертий розкриває роботу його статистичних підрозділів. Історія Всеросійського кооперативного страхового союзу також висвітлювалася у вигляді звіту з «коротким оглядом діяльності за 1922–1924 рр.» [34], що загалом було характерним для 20-х рр. Навіть суто галузевий підхід обов'язково супроводжувався аналітикою, позаяк джерельну основу становили річні звіти Держстраху або Укрдержстраху. Наприклад, матеріали по страхуванню сільськогосподарських тварин, опубліковані у формі збірника статей [35], спиралися на офіційну статистику та експедиційні обстеження установ. Вражає ґрунтовність та глибина висвітлення динаміки смертності худоби, застосування статистичного методу.

До історіографічних джерел належать теоретичні та проблемно-тематичні статті, опубліковані у фахових періодичних виданнях. Так, на сторінках журналу «Вестник государственного страхования», який виходив протягом 1922–1929 рр., друкувалися статті з питань теорії і практики страхової справи, організації державного та кооперативного страхування, огляди діяльності центрального правління та контор. Авторами були професори М.Я. Пергамент, С.Є. Разумов, В.К. Райхер, С.О. Рибніков, В.В. Святловський, М.І. Семенов та інші, а також представників управлінських структур – Д.І. Єфремов, С.М. Розеноер. Їхні публікації висвітлювали повсякденну історію становлення радянської системи державного страхування. Це стосується статей голови правління Держстраху Д.І. Єфремова про перші кроки його становлення та роботи [36], Є. Мена про страхування державного майна [37] В. Богославського про розвиток державного страхування в Україні [38]. Професор М. Пергамент, аналізуючи специфіку радянського державного страхування на початку 20-х рр., вважав, що неп повернув низку інститутів цивільного права – власності, забудови, володіння майном, відтак і правових відносин [39]. Важливою є оцінка декрету Раднаркому від 6 листопада 1921 р. про відродження страхової справи, на основі якого, на переконання М. Пергамент, виник інститут, що поєднав форми та принципи російського земського страхування з «прогресивно-соціальними шуканням західно-європейської страхової думки», виокремившись в «...систему державної страхової монополії з широким водночас застосуванням основ обов'язкового страхування» [40]. Член правління Укрдержстраху М. Галімський також вважав безпосередню залежність становлення інституту державного страхування від непу, але для «багатьох сучасних ідеологів непу» державна страхова монополія, на його думку [41], виявилася суперечливою. Він був прихильником державної централізації страхової системи, лише «державної страхової монополії», тому не підтримував товариств взаємного страхування.

Ідея і принципи «державної монополії», а дехто ототожнював їх з простим «одержавленням» [42], мали внутрішнє організаційно-функціональне значення структурно-системне спрямування. Монополія державного страхування унеможлилювала «сепаратистське» оформлення альтернативних підсистем – страхової медицини, акціонерних страхових товариств. Збереження за кооперацією права страхування стало першопричиною протистояння між «Коопстрахом» та Укрдержстрахом, яке час від часу виливалося на сторінки преси. Створення СРСР актуалізувало проблему державної монополії страхування, але вона обговорювалася в контексті повноважень союзного центру та республіканських правлінь. Зокрема, в статті С. Краснікова, яка вийшла 1925 р., підкреслювалися «самостійні течії» з боку окремих республік, тоді як

ВИСВІТЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО СТРАХУВАННЯ В ЛІТЕРАТУРІ 20-Х РР.

«державне страхування СРСР є загальносоюзна справа» [43]. Принцип одержавлення виявився основним. Саме тоді були запропоновані нові правила державного обов'язкового окладного і додаткового страхування худоби [44].

На сторінках журналу друкував статті С. Рибніков, обґрунтовуючи «єдність страхової організації» та «єдиного і цілісного загальносоюзного апарату» [45]. Обговорення «Положення про державне страхування СРСР» не було одностайним, позаяк у пресі висловлювалися різні точки зору, особливо щодо повноваження Держстраху на території союзних республік, де мали діяти місцеві органи влади [46]. «Положення», опубліковане окремою брошурою [47], викликало дискусію, низку доповнень і зауважень [48], вивчення яких має важливе пізнавальне значення для написання історії становлення та розвитку радянської системи державного страхування.

Наприкінці 20-х рр. почали з'являтися статті, які висвітлювали основні принципи здійснення реорганізації страхової справи. Так, С. Жебрівський писав про реформування страхового апарату на селі [49], В. Потоцький показав відмінність нових правил окладного страхування в сільському господарстві від тих, які діяли протягом 1922–1928 рр. [50] Його велика стаття вирізнялася історичною ретроспективою та правовим коментарем нормативних актів з питань страхування будівель від вогню, худоби, культур. В іншій публікації, яка стосувалася позиції «Коопстраху» стосовно страхування майна колгоспів, В. Потоцький звинуватив його керівництво в намаганні «...розбити єдність державного страхування в галузі окладного страхування» [51]. Його підтримав А. Галкін, критикуючи «деструктивні» дії представників «Коопстраху» [52], а також член правління Держстраху СРСР А. Каганович [53]. Негативне ставлення до системи кооперативного страхування, яка претендувала на обслуговування усупільненого сектору, було характерною ознакою публікацій прихильників унітарності державного страхування. Фактично розгорнулася конкурентна боротьба за страхове поле, яке формувалося після колективізації селянських господарств. Особливу активність виявляв А. Галкін, переконуючи опонентів в тому, що державне страхування набагато ефективніше кооперативного [54]. Він висловлював сумнів стосовно доцільності подальшого існування системи кооперативного страхування. Тоді активно обговорювалося питання перспектив державного страхування, враховуючи соціально-економічні завдання соціалістичної реконструкції. Вважалося, що правильну концепцію розвитку страхової справи в СРСР може накреслити лише «колективна думка» страхових працівників, які створюють «...радянське державне страхування в сучасних умовах перехідного до соціалізму періоду» [55]. Досвід земського страхування, діяльність акціонерних товариств, теорія і практика страхової справи західних країн відхилялися. Укрдержстрах, особливо його голова С.М. Мазлах, пропонуючи нову методологію організації окладного сільського обов'язкового страхування, обґрунтував принципи класового підходу. Попередній досвід роботи довкола норм і принципів функціонування системи страхування вважався таким, що був запозичений від капіталізму, відтак підлягав радикальному реформуванню.

Для дослідження конкретних проблем державного майнового страхування в Україні 20-х рр. варто звернути увагу на статті В. Міндовського про специфіку обов'язкового окладного страхування польових культур [56], В. Поліщука про види окладного страхування в українському селі [57], В.С. Гохмана про страхування життя в союзних республіках [58], серію публікацій про страхування від вогню [59]. Цей вид страхування, котрий користувався підтримкою населення, висвітлювався дуже широко. Виходили навіть інструктивні матеріали превентивного змісту та спрямування [60], не кажучи про довідники статистичної звітності. Дуже мало зустрічалося книг і статей про особливості страхування майна міського населення.

Підсумовуючи короткий огляд літератури та періодичної преси з питань історії, теорії і практики державного страхування, слід зазначити наявність книг, брошур, автори яких використали методологічні основи становлення і функціонування земської страхової справи, а також досвід західних країн. На таких теоретичних підвалинах були написані та опубліковані праці в роки непу, однак, починаючи з 1928 р., з'являються виразні елементи класово-формаційного підходу. Прикладний статистично-економічний аналіз, характерний для літератури 1922–1927 рр., частково залишався наприкінці 20-х рр., але з'явилися інші перспективи, зумовлені метою і завданням соціалістичної реконструкції. Історичний аспект, незважаючи на прикладну специфіку системи радянського страхування, пов'язану з фінансами та економікою, присутній у будь-якій публікації, яка претендувала на аналітичний виклад страхової справи. Для виявлення нового знання автори тих чи інших праць вдавалися для співставлення, тому поверталися до витоків становлення видів страхування. Поява узагальнюючого гранднративу з історії становлення та розвитку системи державного та кооперативного страхування було тоді неможливо, позаяк вона лише формувалася, а перед нею стояли інші завдання.

Недостатньо висвітлювалися соціальні аспекти державного страхування, тобто ставлення населення, ефективність страхової справи в містах і селах, його роль і місце в господарській діяльності селянського двору, поєднання єдиного сільгоспподатку та обов'язкового окладного страхування. Фактично поза увагою опинилася номенклатура страхових установ, її освітньо-професійна підготовка. Вирізнявся також теоретичний рівень публікацій теоретиків страхової справи від управлінців.

Джерела та література

1. Библиографический указатель литературы по страховому делу 1800–1995 гг. / Науч. ред. Л.И. Рейтман; Состав.: В.В. Аленичев, Т.Д. Аленичева. – М.: ЮКИС, 1995. – 300 с.
2. Аленичев В.В. Страховая наука и страховое образование в дореволюционной России / Вячеслав Вячеславович Аленичев. – М.: ЮКИС, 2003. – 384 с.
3. Воблый К.Г. Основы экономии страхования, 2-е перераб. изд. / К.Г. Воблый. – К.: Коопстрах, 1923. – 256 с.
4. Воблый К.Г. Основы экономии страхования / К.Г. Воблый. – М.: Изд. Центр «Анкил», 1995. – 228 с.
5. Рыбников С.А. Монополия страхового дела / Сергей Александрович Рыбников. – М.: Госстрах, 1923. – 59 с.
6. Словарь страховых терминов / Под ред. проф. С.А. Рыбникова и В.С. Гохмана. – М.: Изд-во Главного правления государственного страхования, 1925. – 145 с.
7. Там само. – С. 16–20.
8. Рыбников С.А. Страховое дело / С.А. Рыбников. – М.: «Мысль печатника», 1929. – 58 с.
9. Матвеев Н.Г. Кооперативное страхование в прошлом и настоящем / Н.Г. Матвеев. – М.: Изд-ие «Центросоюза», 1923. – 46 с.
10. Разумов С.Е. Сельскохозяйственное страхование / С.Е. Разумов. – М.: Изд-во Всерос. комитета помощи инвалидам войны при ВЦИКе, 1923. – 84 с.
11. Чайнов А.В. Кооперативное страхование скота / А.В. Чайнов. – Харьков: Типография «Печатникъ», 1912. – 79 с.
12. Личко Ів. Що таке кооперативне страхування та як ним користуватись / І. Личко. – Х.: Книгоспілка, 1928. – 96 с.
13. Там само. – С. 20.
14. Галин А. Итоги кооперативного страхования // Вестник государственного страхования. – 1929. – №3. – С. 21–28; Там само. – №4. – С. 15–19; Потоцкий В. Новое нападение на Госстрах // Там само. – 1928. – №21. – С. 25–30.
15. Скрипаенко М. Советское страхование (государственное и кооперативное) / М. Скрипаенко. – Х.: Юридическое изд-во НКФ УССР, 1925. – 66 с.
16. Розеноер С.М. Страховая агиткампания 1925 года / Сост. С.М. Розеноер. – М.: ГПГС СССР, 1925. – 38 с.
17. Розеноер С.М. Страховой справочник (огневое, транспортное и личное страхование) / С.М. Розеноер. – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1925. – 134 с.
18. Д.И. Ефремов и советское страхование / Сост. С.М. Розеноер. – М.: Изд-во Главного правления Госстраха, 1925. – 35 с.
19. Солодуб П. Государственное страхование в УССР / П.К. Солодуб. – Х.: Государственное издательство Украины, 1925. – 77 с.
20. Райхер В.К. Государственное имущественное страхование в СССР / Под ред. и с пред. М.Я. Пергамента. – М.: Известия ЦИК СССР и ВЦИК, 1924. – 124 с.
21. Малаховский В. Страхование крестьянского имущества / В. Малаховский. – Л.; М.: Госиздат, 1925. – 48 с.
22. Андреев Г.И. Организация и техника огневого страхования (Краткое руководство) / Г.И. Андреев. – М.: Госфиниздат СССР, 1928. – 359 с.
23. Розеноер С.М. Для чего устроено сельское обязательное страхование / С.М. Розеноер. – М.: Финиздат, 1927. – 32 с.
24. Потоцкий В. Страховое устройство в СССР / В.М. Потоцкий. – М.: ГПГС СССР, 1927. – 156 с.
25. Миндовский В. Шестьдесят лет сельского обязательного страхования / В. Миндовский. – М.: Изд-во ГПГС СССР, 1927. – 24 с.
26. Серебровский В.И. Страхование / В.И. Серебровский. – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1927. – 143 с.
27. Там само. – С. 8.
28. Труды первого Всесоюзного съезда страховых работников (17–25 марта 1925 г.). – М.: Издание ГПГС СССР, 1925. – XLVIII, 194 с.
29. Всесоюзное страховое совещание. 25–27 октября 1923 г. Доклады, прения, резолюции. – М., 1924. – 60 с.
30. Государственное страхование к десятилетию Октября (По отчетному докладу Главного Правления Госстраха). – М.: Финансовое изд-во НКФ СССР, 1927. – 19 с.
31. Пять лет государственного страхования в СССР. Истоия. Организация. Оперативные итоги. Выводы. – М.: ГПГС СССР, 1927. – 186 с.

32. Там само. – С. 23.
33. Очерк деятельности Госстраха УСРР и план его работы на 1927/28 год. – Харьков, 1928. – 125 с.
34. Всероссийский кооперативный страховой союз в 1924 г. Отчет за 1924 год с кратким обзором деятельности Союза за 3-х ление 1922–1924 гг. – М.: Кооперативное изд-во, 1925. – 96 с.
35. Материалы по страхованию сельско-хозяйственных животных. – М.: Издание Финиздата НКФ СССР, 1927. – 168 с.
36. Ефремов Д.И. Первые шаги государственного страхования // Вестник государственного страхования. – 1922. – №2. – С. 1–2; Вехи государственного страхования // Там само. – №1. – С. 1–3; Основные вопросы государственного страхования // Там само. – 1924. – №8. – С. 1–8; 11 ноября 1924 года // Там само. – 1924. – №23. – С. 10–12.
37. Мен Е. Страхование государственных имуществ // Там само. – 1922. – №7. – С. 15–17; Положение о Главном Правлении Государственного страхования // Там само. – №11–12. – С. 1–3.
38. Богословский В. Государственное страхование на Украине // Там само. – 1922. – №9. – С. 52–56.
39. Пергамент М. К вопросу о государственном имущественном страховании // Там само. – №2. – С. 6–9.
40. Там само. – С. 6.
41. Галимский Н. Государственная страховая монополия и взаимное страхование // Финансовый вестник. – 1922 – №3–4. – С. 36–40.
42. Кузьменко Г. К идее огосударствления предупредительного страхования // Вестник государственного страхования. – 1922. – №6. – С. 1–2.
43. Красников С. К вопросу о конституционных отношениях Госстраха СССР и Рогосстраха // Там само. – 1925. – №23–24. – С. 3–5.
44. Очан С. Новые правила государственного обязательного окладного и дополнительного страхования животных от смерти // Там само. – С. 49–54.
45. Рыбников С. Положение о государственном страховании // Там само. – №20. – С. 1–2.
46. Зильберштейн Н. Общесоюзное страховое законодательство // Там само. – 1926. – №23–24. – С. 17–19.
47. Положение о государственном страховании Союза ССР. – М.: Главное правление государственного страхования, Госстрах, 1926. – 32 с.
48. Перепелкин Е. Положение о государственном страховании и отчислении на меры превенции и репрессии // Вестник государственного страхования. – 1925. – №23–24. – С. 6–9.
49. Жебровский С. Первые итоги // Там само. – 1928. – №9. – С. 13–21.
50. Потоцкий В. Новые страховые правила // Там само. – №19. – С. 26–35; №20. – С. 34–45.
51. Потоцкий В. Новое нападение на Госстрах // Там само. – №21. – С. 25–30.
52. Галин А. Децентрализация или распад // Там само. – №15–16. – С. 30–37.
53. Каганович А. Местный проект общесоюзного положения о Госстрахе // Там само. – №17. – С. 23–26.
54. Галин А. Итоги кооперативного страхования // Там само. – 1929. – №3. – С. 21–28; №4. – С. 15–21; Контракция и кооперативное страхование // Там само. – 1928. – №23. – С. 14–18.
55. Розенталь Э. К постановке вопросов о перспективах государственного страхования // Там само. – 1928. – №9. – С. 5–13.
56. Миндовский В. Перед разрешением новой задачи // Там само. – 1929. – №4. – С. 26–30.
57. Полищук В. Окладное страхование на Украине // Вестник государственного страхования. – 1929. – №3. – С. 69–71.
58. Гохман В.С. Очередные задачи в области страхования жизни // Там само. – 1928. – №8. – С. 16–21; Пять лет личного страхования в СССР // Там само. – 1929. – №5. – С. 7–14.
59. Е.А. Новые правила страхования от огня // Вестник государственного страхования. – 1928. – №19. – С. 34–36; З. Тарновский Окладное дополнительное страхование (в порядке обсуждения) // Там само. – №22. – С. 42–47; Миндовский В. О злостной сельской пожарности // Там само. – 1929. – №2. – С. 71–74; Фарбштейн С. Основные черты сельской пожарности УССР // Там само. – 1929. – №4. – С. 66–73.
60. Понафидин А.А. Организация управления пожарным делом / А.А. – М.: Изд-во НКВД РСФРР, 1928. – 116 с.